

ATELIER
POPULAIRE

L'ELAN EST DONNE

POUR UNE

LUTTE PROLONGEE

PUPOVAC, OZREN

**Proljeće hegemonije:
Laclau i Mouffe s Janezom Janšom**

PUPOVAC, OZREN

Proljeće hegemonije: Laclau i Mouffe s Janezom Janšom

Na jesen 1987. 'Mladina' je objavila veliki intervju sa Ernestom Laclauom i Chantal Mouffe, pod naslovom: 'Nekoć je bila revolucija: Veliki intervju z Ernestom Laclavom in Chantal Mouffe'.⁰¹

Na jednom mjestu u dotičnom intervjuu, Mouffe izjavljuje:

'Socijalizam ne možemo više misliti samo kao socijalizaciju sredstava proizvodnje, jer je sve to previše povezano sa borbom protiv samo jedne forme nejednakosti – klasne nejednakosti – dok su u isto vrijeme sve druge forme nejednakosti, koje nemaju klasnu bazu, ali su međutim isto toliko važne, predviđene. Projekt radikalne demokracije pokušava, na jednoj strani, afirmirati ovo širenje društvene konfliktualnosti; na drugoj pak strani pokušava postaviti pitanje politike na neesencijalistički način. To znači da ne pretpostavlja neku vrst 'ljudske prirode' čija bi suština bila borba protiv podređenosti, već je za nju svaki antagonizam diskurzivno konstruiran [...] Zbog toga smo toliko stavili naglasak na značaj 'demokratske revolucije' u našoj knjizi. Jer upravo demokratska revolucija nudi jezik kroz koji se odnosi podređenosti mogu prevesti u odnose ugnjetavanja. Na pluralnost se također veže i spoznaja da je ideja totalne, homogene kolektivne volje nešto iznimno opasno – ona vodi ka totalitarizmu'.⁰²

Ovi iskazi su zanimljivi. Ne samo zbog toga što predstavljaju kondenziranu rekapitulaciju najznačajnijih teza 'Hegemonije i socijalističke strategije' koju je Mouffe napisala zajedno s Laclauom.⁰³ Oni su zanimljivi u odnosu na kontekst u kojem se javljaju, odnosno, u odnosu na njihovo značenje u tom kontekstu. Jer, iako je dotičan intervju napravljen u trenutku u kome je obrazovana javnost u Sloveniji očekivala prijevod 'Hegemonije' na slovenski jezik, kontekst o kome je ovdje riječ nije bio samo stvar intelektualnih razmjena. Značaj ovih iskaza ne može se odmjeriti na pukoj ravni teorije.

Zapravo, samo pojavljivanje Laclau i Mouffe (odsad L/M) u 'Mladini', slovenskom tjedniku koji je

01 'Nekoć je bila revolucija: Veliki intervju z Ernestom Laclavom in Chantal Mouffe', 'Mladina', (1987), Br. 39, Ljubljana: ZSMS.

02 ibid, str. 25.

03 Laclau, Ernesto i Mouffe, Chantal (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London: Verso (odsad HSS).

stajao na samom pročelju političkih snaga koje su iznutra najavljivale historijsku transformaciju 'stvarno postojećih socijalističkih režima' na kraju osamdesetih, treba nam reći nešto bitno o njihovim teorijskim postavkama, o konceptima 'hegemonije' i 'radikalne demokracije'. Ovo pojavljivanje nas zapravo poziva da istražimo doseg ovih postavki onkraj sfere čiste teorije, da istražimo stvarnu umiješanost ovih teorijskih koncepata u političkim i historijskim borbama. Jer ako je nedvojbeno da iskazi Mouffe u 'Mladini' pokazuju određen nivo analitičke sposobnosti – u smislu da zahvaćaju takorekuć duh tog trenutka – iz današnje perspektive treba reći da su ovi iskazi u biti bili programatski. Doista, čak možemo ići i do toga da ustvrdimo ako su teorijske postavke L/M ikada vidjele vlastitu materijalizaciju u konkretnoj politici, ako su ikad uspjele uhvatiti povijest, ne samo u smislu pojmovne adekvacije, već u smislu stvarnih, praktičnih efekata, onda njih moramo potražiti upravo u historijskoj epizodi takozvanog 'slovenskog proljeća'.

Analiza koja ovdje slijedi pokušaj je razumijevanja ovog praktičnog angažmana teorije, i povlačenja nekih zaključaka iz njega. U određenom smislu, to znači da mi ovdje tretiramo L/M teoriju na dosljedan način. Kao što znamo, jedna je od osnovnih pretpostavki njihove teorizacije – i u tom smislu njihov post-marksizam ima jasne marksističke izvore – ideja jedinstva teorije i prakse, jedinstva koje L/M hoće pojmiti na neposredan način (što je doduše prilično daleko od nekih najvažnijih marksističkih pristupa, no to ovdje nije bitno). Ono što je važno jeste to da posljedice ovog izleta u praksu zapravo izokreću normalan poredak stvari. Točka historijskog pojavljivanja L/M u Sloveniji nije točka u kojoj možemo nešto naučiti od teorijskog obogaćenja prakse. Upravo suprotno, to je točka u kojoj nas praksa uči bitne lekcije o teorijskim konstrukcijama. Jer ono što čitava ta drama 'slovenskog proljeća' pokazuje u svim svojim paradoksalnim dimenzijama i na jedan posebno slikovit način, upravo su teorijski neuspjesi L/M. 'Slovensko proljeće' nam u biti razotkriva činjenicu da

čitava post-marksistička konstrukcija L/M nije ništa drugo do katastrofalan teorijski simptom tragične politike post-socijalizma.

Socijalizam, demokracija, 'alternativa'

Naravno, teme koje L/M raspravljaju u ovom intervjuu iz 1987. – teme poput socijalizma i demokracije, političkog pluralizma, novih društvenih pokreta i građanskih sloboda, bile su istinski znakovi vremena. Te su teme bile na samom čelu političkih stremljenja koja su okarakterizirala sedamdesete i osamdesete u istočnoj Evropi, u trenutku u kojem su se strukturalni temelji takozvanog 'socijalističkog bloka' našli na kušnji neodoljivog zahtjeva za transformacijom, kako 'odozgo', tako i 'odozdo'. Ako čitava pojmovna konstrukcija 'radikalne demokracije' koju nam predlažu L/M ne može biti shvaćena kao neposredan teorijski izraz ovog povijesnog trenutka – jer bi to zahtijevalo određeno političko i historijsko natezanje – onda je pristup koji oni skiciraju zasigurno proizašao iz duha tog trenutka.

Općenito govoreći, ono što najbolje karakterizira historijsku transformaciju o kojoj je ovdje riječ jest pomak u topografiji dijalektike koji se odvija u samom srcu marksizma. Jedna od značajnih posljedica sedamdesetih i osamdesetih u ovom je smislu činjenica da će čitavo teorijsko polje bazirano na dihotomnim i antagonističkim figurama klasne borbe, kapitalizma i komunizma, buržoazije i proletarijata, biti zamijenjeno mnogo više pacificirajućim parom: dijalektikom demokracije i socijalizma. Problem društvene ili ljudske emancipacije, kao što bi to rekao mladi Marx, odvodi se 'korak nazad', da bi se ponovo promislila pitanja političke emancipacije.

Usred čitave teorijske i političke krize koju otvara period staljinizma, govor 'demokracije' izranja kao ključan ideološki *topos*. On postaje signalna vatra novih vremena za čitav socijalistički svijet. Od Istoka do Zapada, od 'službenih' do 'alternativnih' sfera, među intelektualcima i unutar partijskih struktura,

Alexander Dubček

Vladimir I. Lenin

- 04 Szelény, Iván 'Socialist Opposition in Eastern Europe: Dilemmas and Prospects', u: Tökés, Rudolf L. (ur.) (1979) *Opposition in Eastern Europe*, London: McMillan Press, str. 201.
- 05 Kao što je to primijetio Chris Marker u *Le fond de l'air est rouge*, u odnosu na Francusku komunističku partiju (PCF): 'partija koja je bila najsporija u de-staljinizaciji, bila je najbrža u de-lenjinizaciji'.
- 06 Vjerovatno najiscrpnija antologija slovenske 'alternative' može se naći u: Malečkar, Nela i Mastnak, Tomaž (ur.) (1985), *Punk pod Slovenci*, Ljubljana: Krt.
- 07 Koncept 'antipolitike' na Istoku formulirao je mađarski 'disident' György Konrád. Vidi njegovu: *Antipolitics*, London: Quartet, 1984.

'demokracija' izranja na površinu kao indikator glomazne promjene, dramatičnog zaokreta; no također kao oznaka očekivanja i entuzijazma. Sjetimo se svih tih imena upisanih u povijest 'demokratizacije' marksizma: od Dubčeka do Berlinuguera, od Marchaisa do Bahro-a, od Bobbija do Hobsbawma, od Kuroña do Carilla, od Korčule do Budimpešte, od KOR-a do Povelje 77, od *compromeso storico* do *programme commun*, preko *New Left*-a, itd. Diskurs 'demokracije' poslužio je kao točka opozicije protiv represivne prirode aparata državnog socijalizma: on je viđen kao nužan 'korektiv' da bi se izmjerio eksces partija-država (i država-partija). No ujedno, on je također postao i polje nove utopijske nade, u kome su mnogi vidjeli mogućnosti ponovnog rođenja subjekta povijesti i politike, onog subjekta koga je brutalna stvarnost Hladnog rata reducirala na puku ozeblinu. Mađarski marksist Iván Szelény mogao je još pisati u 1979.: 'Pitanje ljudskih prava, demokratskih sloboda, slobode govora, okupljanja i udruživanja prevazilazi ideološke podjele među disidentima i pruža nam osnovu za širok 'narodni front' u koga mogu biti integrirane sve demokratske snage istočne Evrope i od koga se socijalisti jednostavno ne mogu izolirati. Ideja 'demokratskog socijalizma' najprivlačnija je. A stoga i eurokomunizam privlači mnogo pažnje'.⁰⁴

Međutim, rezultat ove ideološke transformacije bila je zabrinjavajuća pacifikacija radikalne političke subjektivnosti koja je tražila svoju inspiraciju i obrazbu u marksističkoj teoriji: u trenutku kada disidentski intelektualci i reformistički komunisti na Istoku počinju otvoreno prihvaćati politički formalizam jednakosti i slobode, njihovi kolege na Zapadu nervozno odbacuju marksističko-lenjinističke koncepcije politike,⁰⁵ usvajajući pritom odvažno teren liberalne demokracije, kako u njegovim političkim tako i u ekonomskim aspektima. I dok je marksistička politika sigurno gubila tlo pod nogama, također se činilo da marksistička teorija, barem u svojoj službenoj varijanti, gubi svoju moć shvaćanja kretanja povijesti i politike. Zato će slogan studenata

Maja 1968., u Parizu i Pragu, u Beogradu i Rimu, postati dovtljiva inverzija Lenjinovog sarkazma: 'komunizam kao gerijatrička devijacija'. Ovo političko i teorijsko decentriranje marksizma sažet će se u ideji da pitanje emancipacije ne može više biti postavljeno u jednini. Umjesto toga, u fokus dolazi čitav dijapazon partikularnih i pluralnih društvenih problema, poput onih utjelovljenih u borbama za prava žena, seksualnih manjina, studenata i mladeži, alternativnih kultura, artikulirajući vlastite simbole političkog neslaganja i vlastite zahtjeve za društvenom promjenom.

Ovo je politički kontekst u kome trebamo locirati i epizodu 'slovenskog proljeća'. Kao i drugdje na socijalističkom Istoku, sedamdesete i osamdesete u Sloveniji odvijale su se pretežno pod zastavama 'demokracije' i 'pluralizma'. Ali također, i to je svojevrсна slovenska specifičnost, barem u odnosu na kontekst 'Istoka', kroz paradigmu novih društvenih pokreta. Korijeni alternativne političke subjektivnosti koja je obilježila osamdesete u Sloveniji – subjektivnosti koja je samosvjesno stala pod imenom 'alternativa' – leže u političkim, kulturnim i društvenim gibanjima koja su bila u zaletu u ovoj jugoslavenskoj republici od kasnih sedamdesetih. 'Alternativa' je proizašla iz različitih oblika studentskog aktivizma, iz raznovrsnih umjetničkih i supkulturnih izričaja (od alternativnog kazališta i eksperimentalnog performance-arta, do punk pokreta), skvoterskih inicijativa, alternativnih sindikata, no također i političkih inicijativa oko pitanja rodne i seksualne nejednakosti, demilitarizacije, prigovora savjesti i nuklearnog razaranja, kao i ekoloških zahtjeva.⁰⁶ Kao raznorodna i raznovrsna društvena i politička svijest, 'alternativa' u Sloveniji prakticirala je u biti formu 'anti-politike',⁰⁷ u smislu da se borila za stvaranje i za zaštitu niša *razlike*, za proizvodnju pluralnih i autonomnih društvenih sfera, na distanci od države i njene moći, kao i općenito, za politizaciju raznovrsnih aspekata svakodnevnog života. To, međutim, ne znači da 'alternativa' nije imala i

08 Doista je teško precijeniti utjecaj L/M u slovenskim teorijskim krugovima. Njihova prisutnost u prijevodima i teorijskim diskusijama u časopisima poput 'Problema', 'Razpola', 'Vestnika', 'Časopisa za kritiko znanosti' od sredine osamdesetih doista je bila determinantna. Već 1986, 'Institut za marksističke studije' SAZU organizira okrugli stol i raspravu sa L/M, koja je objavljena u 'Vestniku', i 'Problemima', ali i prenošena na 'Radio Studentu'. 1987. se javlja slovenski prijevod 'Hegmonije', koga prati konferencija pod naslovom 'Nova društvena gibanja kot politička rasežnost metafore', sa L/M kao posebnim govornicima. Predavanja sa konferencije objavljena su u prvom broju 'Vestnika' iz 1988.

09 Citirano prema: Thompson, Mark (1992) *A Paper House: the ending of Yugoslavia*, London: Hutchinson, str. 44.

10 Mastnak, Tomaž (1992) *Vzhodno od Raja: civilna družba pod komunizmom i po njem*, Ljubljana: Cankarjeva Založba, str. 57.

11 Mastnak, Tomaž (1988) 'Implouzija družbenega', u: *Problemi: Eseji*, 26, 7, str. 67.

sasvim određene političke mete: ona je napadala vladajuću Komunističku partiju i proizvodila kritiku socijalističkog sistema i njegovih ideoloških osnova, svojevrsnu imanentnu kritiku marksizma, formuliranu upravo u smislu njegove 'demokratizacije'. U svim ovim aspektima, 'alternativna sfera' osamdesetih u Sloveniji zasigurno je bila nosilac jednog post-marksističkog subjektiviteta - subjektiviteta koji je spremno govorio 'zbogom proletarijatu'.

Ovdje je najviše zanimljiva činjenica da je 'alternativa' otvoreno prihvatila paradigmu 'radikalne i pluralne demokracije' L/M. Čitava teorijska prtljaga koja prati pojam 'radikalne i pluralne demokracije' spremno je apsorbirana od strane teoretičara povezanih s 'alternativom', pogotovo onih slovenskih filozofa i intelektualaca koji su pokušavali ponovo uspostaviti produktivnu razmjenu između marksizma, strukturalizma i psihoanalize, i od kojih treba svakako spomenuti Slavoja Žižeka, Tomaža Mastnaka, Radu Rihu.⁰⁸ Ovi su teoretičari pružali praksama 'alternative' svojevrsnu teorijsku 'nadgradnju', dakle, određenu samosvijest, ali i eksplisitnu političku strategiju, i to upravo kroz terminologiju 'hegemonije', 'diskursa', 'plutajućih označitelja', i 'lanaca ekvivalencije', kao i kroz ideje 'pluralizma', 'demokracije', i 'post-marksizma'. Do te mjere da sam motiv borbe za ideološku i kulturnu hegemoniju, kao i ideja zamagljivanja granica između kulturnog, političkog i društvenog, postaje istinski *modus operandi* politike 'alternative' osamdesetih. Kao što je to *Laibach* svojedobno izjavio: 'Politika je najviša forma popularne kulture i mi, koji stvaramo suvremenu evropsku pop-kulturu, smatramo sebe političarima'.⁰⁹

Međutim, koncept 'radikalne i pluralne demokracije' imao je i konkurenciju, i to u vidu jednog drugog političkog pojma kojeg su snage koje su nosile transformaciju socijalističkih realnosti istočne Evrope preuzele iz ropotarnice historijskog inventara liberalizma: pojma civilnog društva. I upravo se ovaj pojam, baš kao i u Mađarskoj, Poljskoj i Čehoslovačkoj, pokazao ključnim

Tomaž Mastnak

političkim pojmom u Sloveniji. Do sredine osamdesetih, slovenska je 'alternativa' doista obgrlila politiku civilnog društva u snažnom smislu: kao slogan mobilizacije i kao otvoren politički program. A ujedno, 'civilno društvo' se pokazalo kao izrazito učinkovit simbol, jer ne samo da je omogućio 'alternativi' da dotakne širu sferu javnosti i da proširi svoj politički doseg, uključujući širok dijapazon aktera, već da doslovce zauzme palicu društveno-političkih procesa u Sloveniji. Do te mjere da je da Tomaž Mastnak mogao primijetiti da su upravo 'novi društveni pokreti bili ti koji su ne samo zaintrigirali, nego, do sredine osamdesetih, hegemonizirali društvenu svijest'.¹⁰

Specifičnost 'alternative' bila je u tome da je ona, u svojim političkim i ideološkim praksama, učinkovito povezala oba koncepta o kojima je ovdje riječ: 'civilno društvo' i L/M hegemoniju *qua* 'radikalnu i pluralnu demokraciju'. Unutar slovenske 'alternative', paradigma novih društvenih pokreta doista je koegzistirala ruku pod ruku kako sa imanentnom kritikom marksizma, inspiriranom poststrukturalizmom i postmodernizmom, tako i s reafirmiranim političkim liberalizmom koji se izražavao kroz opoziciju države i civilnog društva. Kao što bi to svojedobno izjavio Mastnak: 'ako smo odredili sistem u istočnoj Evropi kao obrnuti poststrukturalizam, uz pomoć Laclau i Mouffe – postmarksisti će razumjeti – možemo ga postaviti ponovo na noge. Dobili smo civilno društvo, koje možemo – iako samo parcijalno, uključiti u scenarij radikalne demokracije'.¹¹

Zasigurno ćemo se upitati sljedeće: što L/M projekt doista ima zajedničko s ovim specifičnim pokušajem uskrnuća liberalne političke ideje?

Zapravo, sve.

Hegemonija civilnog društva

U biti, ne bi se trebali začuditi što se pojmovi 'radikalne demokracije' i 'civilnog društva' pojavljuju zajedno u ideološkoj i političkoj praksi slovenske 'alternati-ve'. Jer, govoreći genealoški, oba ova pojma imaju sasvim

35

1. veljače 1960.

U Woolworthovom restoranu/zalogajnici u Greensborou u Sjevernoj Karolini četvero studenata lokalnog Poljoprivrednog i tehničkog koledža odlučuje protestirati sjedeњem (sit-in) protiv segregacije u restoranima. U 4 dana okupilo se 1000 studenata. Početak sit-in pokreta.

PUPOVAC, OZREN

*Proljeće hegemonije:
Laclau i Mouffe s Janezom Janšom*

UP&UNDERGROUND

Proljeće 2008.

- 12 Mastnak (1992), str. 55.
- 13 Vidi, na primjer, Keane, John (ed.) (1988a) *Civil Society and the State: New European Perspectives*, London: Verso, i također: Keane, John (1988b) *Democracy and Civil Society*, London: Verso.
- 14 Mastnak (1992), str. 26.
- 15 Vidi, na primjer, Heller, Agnes 'On Formal Democracy', u: Keane, John (1988a).
- 16 Cohen, J. i Arato, A. (1992), *Civil Society and Political Theory*, Cambridge: MIT Press. str. ix.

konkretno mjesto u općem razvoju dijalektike 'demokracije' i 'socijalizma' koja je od kraja sedamdesetih obilježila skretanje udesno marksističke politike, kako na Istoku tako i na Zapadu, i koja je završila veoma specifičnom točkom sinteze ili rezolucije, gdje ovaj prvi pojam zahvaća i obuzima drugi. Točnije rečeno, i 'civilno društvo' i 'radikalna demokracija' pojmovi su koji se formuliraju na dodirnoj točki između marksističke teorije i liberalne tradicije, na točki gdje sama ideja marksističke politike počinje slabiti i rasipati se ispred ideala 'demokracije'. U slučaju 'radikalne demokracije', problem je bio problem revalorizacije nekih osnovnih liberalnih političkih koncepata kao što su formalna sloboda i jednakost, u samom srcu socijalističke političke strategije na Zapadu. U slučaju 'civilnog društva', to je bilo pitanje udomljenja klasične liberalne dihotomije – država vs. civilno društvo – u kontekst borbi internih socijalističkim državama na Istoku. Ako se ova prvotna reaproprijacija liberalizma javlja kao specifična ljevičarska reakcija na stranputice 'zapadnog marksizma' i na učinke godine 1968., pogotovo u smislu diverzifikacije i pluralizacije političke scene, ova potonja se javlja kao (isto tako ljevičarski) 'korektiv' na kontradikcije marksističke politike unutar njezine vulgarne redukcije na državni aparat. U tom je smislu Mastnak također primijetio: 'Teorizacija civilnog društva bila je alternativa marksizmu. Ona je, kroz 'post-marksizam', otvorila intelektualni izlaz iz tada dominantne društvene i političke teorije, i tako iz socijalističke (a pogotovo 'samoupravne') ideologije'.¹²

No nije samo historijska komplementarnost između ove dvije perspektive to što je ovdje značajno. Značajna je, u prvom redu, njihova logička i tematska povezanost. Jer kada usporedimo L/M pojam 'radikalne demokracije' s nekim osnovnim konceptualnim postavkama ponovno otkrivenog 'civilnog društva', sličnosti su doista zapanjujuće.

Obje su koncepcije, prije svega, formalne ili formalističke koncepcije politike. Objе su fundamentalno

vezane za one što je revolucionarna tradicija nekoć nazivala 'formalnom slobodom' ili 'formalnom demokracijom'. Odnosno, obje se koncepcije baziraju na formalističkoj operaciji: umjesto da pojme politiku u određenom supstantivnom, subjektivnom registru, njihov je cilj u prvom redu politici pružiti formalne uvjete mogućnosti. Pitanje dakle nije pitanje teorizacije istinskog pojavljivanja demokratskog subjekta, već, naprotiv, pitanje formalnih uvjeta mogućnosti za političku i demokratsku praksu.

I doista, u samoj srži čitavog projekta reinvenije devetnaestostoljetne liberalne dihotomije između civilnog društva i države, koju u osamdesetima propagiraju kako 'disidenti' na Istoku, tako i različiti teorijski krugovi na Zapadu, ležao je upravo problem formalnih uvjeta demokracije.¹³ Ponovno uskrснуće dihotomije shvaćeno je kao zadobivanje formalnog terena odakle se može govoriti o stvarnim mogućnostima demokracije i demokratske politike. Kao što je to Mastnak istaknuo: 'Distinkcija između civilnog društva i države, i u tome, sama egzistencija i funkcioniranje autonomne društvene sfere, shvaćeni su kao nužan uvjet demokracije'.¹⁴ Najznačajniji je moment pritom bio upravo formalna, odnosno, institucionalizirana separacija dvije sfere – civilnog društva i države – separacija koja je trebala ne samo postaviti mjeru i ograničenja na funkcioniranje državnog aparata i njegovog monopola moći, već, u isto vrijeme, pružiti formalna jamstva za egzistenciju prostora slobodne političke ekspresije, prostora slobodne asocijacije i participacije, društvene autonomije i pluralizma.¹⁵ U svom odvajanju od države, sfera civilnog društva, zamišljena precizno kao 'sfera društvene interakcije između ekonomije i države, i sačinjena, prije svega, od intimne sfere (posebice obitelji), sfere udruživanja (posebno dobrovoljnih udruženja), društvenih pokreta, i oblika javne komunikacije',¹⁶ time je identificirana kao sama srž autonomne društvene i političke ekspresije, a kao takva upravo i kao nužan i neizbježan teren za razvoj demokracije i demokratskih subjekata,

Antonio Gramsci

17 Vidi intervju u 'Mladini' str. 24.

18 Vidi Gramsci, Antonio (1971) *Selections from the Prison Notebooks*, London: Lawrence and Wishart.

19 HSS, str. 167.

zapravo, kao sama demokracija u svome najširem i najsuštinskijem pojmu.

Formalizacija politike i demokracije također je i u sredini političkog projekta L/M. Iako se L/M nastoje izričito ograditi od koncepcije 'civilnog društva', proglašavajući pokušaj institucionalne separacije između države i civilnog društva kao previše rigidan i politički neoportun,¹⁷ teško je, međutim, i zamisliti pojam hegemonije bez ove distinkcije. Jer, kao što znamo, upravo je ona bila od ključnog značaja za Gramscija, koji je pojam hegemonije nerazdvojno vezao za civilno društvo u njegovoj separaciji od državnog aparata.¹⁸ No ako Gramsci izdvaja sferu civilnog društva, odnosno politiku hegemonije, s ciljem promišljanja uvjeta mogućnosti revolucionarne političke prakse komunističke partije u historijskom kontekstu fašizma i, općenito, premoći buržoaskog državnog aparata, gdje je nemoguće direktno zauzeti državnu vlast i gdje je potreban golem ideološki i politički napor da bi se narodne mase zadobile za revolucionarni projekt, L/M dobroano šire i generaliziraju doseg Gramscijevog pojma, a ujedno ga i lišavaju njegovih striktno revolucionarnih intencija. Na kraju krajeva, koncepcija hegemonije u rukama L/M postaje nešto što se ne tiče više isključivog stvaranja revolucionarne svijesti, već općenitog problema uvjeta mogućnosti autonomne proizvodnje društvenog i političkog života, uvjeta mogućnosti udruživanja, organizacije i političke kohezije. Kao svoj osnovni problem, L/M će, baš kao i teoretičari 'civilnog društva', postaviti upravo problem otvaranja prostora, odnosno, prostorâ za pojavljivanje demokratskih sfera i subjekata u društvu: 'projekt radikalne i pluralne demokracije, u prvotnom smislu nije ništa drugo nego borba za maksimalnu autonomizaciju sfera na temelju generalizacije ekvivalentsko-egalitarne logike'.¹⁹ Dok pritom – i to čini osnovni napor 'Hegemonije i socijalističke strategije' – pitanje teorijske konstrukcije projekta radikalne i pluralne demokracije postaje sama definicija formalnih, ili kako L/M hoće, diskurzivnih uvjeta mogućnosti ove

37

Veljača 1960.
Na sveučilištu Michigan u Ann Arboru, Robert Alan Haber inspiriran Greensborom osniva Students for Democratic Society (SDS) skupa sa Sharon Jeffrey i Bobom Rosom. Kasnije im se priključuje i urednik studentskih novina Tom Hayden. SDS će postati jednom od ključnih figura američkog studentskog pokreta 60-ih.

PUPOVAC, OZREN

*Proljeće hegemonije:
Laclau i Mouffe s Janezom Janšom*

UP&UNDERGROUND

Proljeće 2008.

Timothy Garton Ash

20 HSS, str. 153.

21 Riječe je o argumentu koga možemo vidjeti već i kod Eduarda Bernsteina, na početku dvadesetog stoljeća. Vidi njegov *Evolutionary Socialism*, (1961) New York, Schocken Books.

22 Wood, Ellen M. "The Uses and Abuses of 'Civil Society'", u: Miliband, Ralph and Panitch, Leo (ur.) (1990) *The Retreat of the Intellectuals, Socialist Register*, New York: Monthly Review Press, str. 67.

23 Ash, T.G. (1990) *We the people*, London: Granta, str. 151.

autonomizacije: 'Naš je središnji problem identificirati diskurzivne uvjete za javljanje kolektivne akcije, koja je usmjerena na borbu protiv nejednakosti i koja dovodi u pitanje odnose podređivanja'.²⁰

Međutim, ovdje je bitna činjenica da se ova 'reinvenija' formalne politike u oba slučaja oblikuje u vidu eksplicitne reakcije na navodni 'supstancionalizam' i 'esencijalizam' marksističke politike. Zagovornici civilnog društva susreću se s L/M u točki kritike i odbacivanja marksističke teorije politike, s njenom centralnošću pitanja klasne borbe. Koncept klasne borbe, prema ovom argumentu, a to je u biti jedan veoma stari argument,²¹ nije samo reduktivno 'partikularistički', već je i partikularno 'redukcionistički', što znači indiferentan prema pluralnosti društvenih prostora, zahtjeva, identiteta, ukratko, spram čitavog pluralističkog dijapazona koji čini 'civilno društvo'. I ujedno, taj je koncept u potpunosti slijep za historijski značaj formalne sfere demokratskih prava i sloboda, koju marksistička vulgarizacija jednostavno reducira na ekonomiju i ekonomsku determinaciju. Prema Ellen Wood: 'Jedna od osnovnih optužbi usmjerenih protiv marksizma od strane pobornika 'civilnog društva' jest da on ugrožava demokratske slobode tako što identificira zapadnu 'formalnu demokraciju' - pravne i političke forme koje garantiraju slobodan prostor za 'civilno društvo' - s kapitalizmom: 'civilno' = 'buržoasko' društvo. Opasnost, prema njima, leži u tome da možemo biti u iskušenju da s prljavom vodom ujedno izbacimo i beb, da odbacimo liberalnu demokraciju zajedno sa kapitalizmom. Umjesto toga, oni tvrde, mi trebamo afirmirati dobrobiti formalne demokracije, šireći principe individualne slobode i jednakosti na način da ih se *odvaja* od kapitalizma, i tako poriče da je kapitalizam jedini i najbolji način unapređenja ovih principa'.²²

Osnovni problem s ovom kritikom marksizma nije samo u tome što ona podrazumijeva vulgarizaciju marksističke teorije pri kojoj se same realnosti društveno-ekonomskih klasa i klasne borbe prikazuju kao

apsolutne supstance, apsolutno nepomirljive s egzistencijom kompleksnog društvenog svijeta, već u njenom političkom učinku, u otvorenom odbacivanju same mogućnosti kritike liberalne demokracije u smislu njene povezanosti s kapitalističkom eksploatacijom. Na kraju krajeva, stvari završavaju u jednostavnoj fetišizaciji liberalno-demokratskog modela i parlamentarizma kao jedinih prihvatljivih političkih formi, kao univerzalija, a ovaj trenutak političkog entuzijazma dobro izražava Timothy Garton Ash: 'Što se tiče politike, svi istočni Evropljani tvrde: nema više socijalističke demokracije, nego samo demokracije. I pod demokracijom, oni razumiju mnogostranačku parlamentarnu demokraciju koja se prakticira u zapadnoj, sjevernoj i južnoj Evropi. Svi govore: nema više 'socijalističkog legaliteta', samo legaliteta. A pod time podrazumijevaju vladavinu prava koja je garantirana ustavno određenom nezavisnošću sudstva. Svi govore, i to je možda i najvažnije stanovište ljevice: nema više 'socijalističke ekonomije', već samo ekonomije. A ekonomija ovdje ne znači socijalističku tržišnu ekonomiju, već socijalnu tržišnu ekonomiju'.²³

Međutim, treba posebno naglasiti da ono što prati ovo obgrljivanje formalizma, kako u post-marksističkoj tako i u perspektivi 'civilnog društva', jeste činjenica da politika u krajnjem smislu postaje strukturirana i koncipirana oko pravnih termina. Jer ono na što se 'formalni uvjeti mogućnosti' demokratskih praksi na kraju svode u srcu obaju ovih koncepcija, upravo je buržoaska sfera prava, u svim svojim različitim oblicima: od građanskih i ljudskih prava do modernog pojma državljanstva, od ustavne države do separacije vlasti, preko normativno-pravnih 'procedura' kao osnova za politiku. Tako dok teoretičari i aktivisti 'civilnog društva' u istočnoj Evropi pokušavaju ponovno uspostaviti forme liberalne legalnosti i legitimiteta, uskrnuti samu formu *Rechtsstaata* ili pravne države, odnosno dok oni otkrivaju sve klasične topose liberalne politike kao što su ustavna prava, građanske slobode, mehanizmi političke reprezentacije i principi društvenog ugovora, dotle su L/M gorljivo

- 24 Laclau, Ernesto (1988) 'Political Significance of the Concept of Negativity', u: *Vestnik*, 1988, 1, str. 78.
- 25 Posebice u eseju 'Prilog židovskom pitanju'. Vidi: Marx, Karl i Engels, Friedrich (1953) *Rani radovi*, Zagreb: Kultura.
- 26 Wood (1990), str. 72.

angažirani ponovnim promišljanjem opće-povijesnih implikacija buržoaskih revolucija i njihovih univerzalističkih juridičkih postavki. U oba slučaja, na sredini pozornice stoji 'Deklaracija o pravima čovjeka i građanina'. Ovaj utemeljujući tekst pravno-političke modernosti zadobiva nov život u smislu da upravo on postaje osnovna referenca i formalno jamstvo za autonomizaciju mnoštva društvenih sfera, kao i za politizaciju raznih partikularističnih problema i zahtjeva. Druga strana političkog pluralizma 'novih društvenih pokreta', druga strana raznorodnosti 'građanskih inicijativa' i 'demokratskih opozicija' istočne Evrope, kao i mnoštvenosti autonomnih društvenih i političkih ekspresija, tako zapravo nije ništa drugo nego klasična pravna univerzalnost.

L/M idu doista daleko u ovom smjeru: ono što autori 'Hegemonije' otkrivaju u apstraktnim personama 'čovjeka' i 'građanina', koje su 'slobodne' i 'jednake' upravo u svojoj pravnoj apstrakciji, nisu ništa manje nego uvjeti mogućnosti za samu politiku emancipacije. U njihovom gorljivom pokušaju da daju formalan odgovor na pitanja politizacije sfera društvene razlike i pluralnosti u 'civilnom društvu', L/M završavaju u otvorenom fetišizmu simboličke matrice 'Deklaracije': bilo tko može biti subjekt formalne slobode i jednakosti, u bilo koje vrijeme; odnosno, ne postoje društveni odnosi ili društvene pozicije koje ne bi potpadale pod diskurs građanskih sloboda i jednakosti, koji je tu upravo da im pruži nužne uvjete mogućnosti za ekspresiju i politizaciju. Drugim riječima, figure 'čovjeka' i 'građanina' otvaraju permanentnu mogućnost politizacije društvenih odnosa. Politika tako u krajnjoj instanci nalazi svoj početak, svoj *perpetuum mobile*, u pravničkoj svijesti. I to vrijedi, čak i prije svega, za pitanje društvene emancipacije: 'sama priroda i stupanj otpora protiv kapitalističkih odnosa proizvodnje ključno će ovisiti o svijesti koju ljudi imaju o vlastitim pravima u određenom historijskom trenutku'.²⁴ Putem nevjerovatnog konceptualnog zaokreta, L/M ne samo da tako podređuju politiku i problem emancipacije temi prava, temi pravne jednako-

sti, odnosno jednakopravnosti, već nas u isti mah spremno vraćaju na ono što je mladi Marx nekoć tako snažno kritizirao pod rubrikom 'djelomične, političke emancipacije'.²⁵

Prava opasnost, međutim, leži u tome da opsesija pravom u srcu političkog formalizma ne podređuje samo politiku juridičkim konceptima i normama, već općenito završava s time da identificira politiku i demokraciju *tout court* sa državom i njezinom institucionalnom matricom. Kao što je to istaknula Ellen Wood: 'Čisto 'formalni' principi liberalizma postaju *identificirani* sa demokracijom. Drugim riječima, ovi formalni principi nisu tretirani kao dobra sama po sebi, niti samo kao nužni uvjeti za demokraciju u doslovnom smislu narodne vladavine, već postaju sinonimni s njome, postaju njezina vanjska granica'.²⁶ Umjesto da budu subjektivni politički principi koji utvrđuju historijsku pojavu političkog subjekta, demokracija i demokratska politika postaju time ideološke osnove i ideološki instrumenti reprodukcije državno-pravnih okvira, odnosno, na kraju krajeva, pitanja normativnosti države same.

Međutim, osim pravnog formalizma i podređivanja politike pravu, još je jedan nivo na kome možemo usporediti i identificirati ove dvije perspektive. Jer koncepcije 'civilnog društva' i 'radikalne demokracije' također dijele i identičnu filozofsku supstancu, odnosno identičan epistemološki pomak u odnosu na poimanje politike i političkih fenomena. To je pomak koji se odvija pod sloganom 'povratak konkretnom'. 'Povratak konkretnom': pod tom se sintagmom podrazumijevalo, u prvom redu, odbacivanje svake 'utopističke' dimenzije mišljenja, svakog pogleda onkraj danog stanja stvari, onkraj granica mogućega; no ujedno, i odbacivanje bilo kakvih 'apstraktnih' i 'globalnih' iskaza o povijesti, društvu i politici, iskaza koji ne polaze od činjenične, neposredne društvene datosti. Upravo je ova dvojna perspektiva bila medij putem kojeg su se političke koncepcije sedamdesetih i osamdesetih pokušale suprotstaviti marksizmu kao teoriji povijesti i politike.

Travanj 1960.
Članovi sit-in pokreta osnivaju Student Non-violent Coordinating Committee (SNCC) koji će odigrati važnu ulogu u pokretu za građanska prava.

PUPOVAC, OZREN
Proljeće hegemonije:
Laclau i Mouffe s Janezom Janšom

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2008.

Mihaly Vajda

27 Kao što bi to rekao Fredric Jameson: 'Historijska rekonstrukcija, postavljanje globalnih karakterizacija i hipoteza, apstrakcija od 'cvjetajuće, zvonke konfuzije' neposrednosti, uvijek je bila radikalna intervencija u ovdje-i-sada i obećanje otpora njegovim slijepim fatalnostima'. Jameson (1998) *Cultural Turn*, London: Verso, str. 35.

28 Vajda, Mihaly (1981) *The State and Socialism: Political essays*, London: Allison & Busby, str. 6

29 HSS, str. 98.

Protiv centralnosti Dvoga klasne borbe koji je marksizam proizvodio, protiv samog pojma dijalektike, tako se javljaju sasvim svojstvene ideje 'konkretne analize konkretne situacije', na neizmjernej distanci od Lenjina. Pitanje poimanja politike postaje ovdje pitanje konkretno danog, pitanje neposrednih 'proživljenih problema', pitanje empirijski vidljivih i opipljivih iskustava i zahtjeva, pitanje partikularnih društvenih i političkih snaga, lokalnih strateških i taktičkih orijentacija, pragmatičkih kalkulacija, nebrojenih mnijenja pojedinaca i grupa, od kojih se svako treba priznati upravo u tome što jeste, *de facto* i *de jure*. Na velikoj distanci od kritičkog potencijala globalnih analiza, ali i potencijala apstrakcije znanstvenog koncepta, koja je predstavljala sam temelj kritičkog shvaćanja povijesti marksizma,²⁷ ove nas perspektive premještaju u jedan od najsirovijih oblika empirizma koji ne prepoznaje ništa drugo nego očiglednost konkretno danog, koja je na kraju krajeva, uvijek očiglednost danog statusa quo.

Pokušaj odbacivanja 'globalnog', 'apstraktnog' i 'spekulativnog' u pogledu politike doista je predstavljala neizbježnu teorijsku referencu za mnoge istočnoevropske post-marksiste. Posebno ilustrativan slučaj tu je zasigurno Mihaly Vajda, koji formulira osnovne teorijske principe post-marksizma *avant la lettre*: 'Ako odbacim ovaj redukcionizam, više nema kapitalizma i socijalizma *in abstracto*. Postoje samo društva određena konkretnim, specifičnim historijskim tradicijama i specifičnim historijskim [...] tekovinama. Ako odbacim ovaj redukcionizam, klasna podjela društva prestaje biti jedini važan i odlučan faktor konstitucije društvenih grupa [...] Ako postoje drugi faktori grupne konstitucije, koji su ili podređeni klasnim razlikama, ili njima jednaki, ili čak ponekad igraju mnogo važniju ulogu nego te razlike (ako dotične uopće i postoje), tada, da bih razumio društvo, moram u prvom redu pojmiti sve raznorodne faktore konstitucije društvenih grupa, interesnih odnosa, zavisnosti postojećih i konstantno mijenjajućih društvenih grupa koje se križaju jedne s drugima'.²⁸

No sama teorija hegemonije L/M doista predstavlja vrhunac ovoga konceptualnog napora. Kroz odbacivanje onoga što nazivaju 'redukcionizmom' i 'esencijalističkim apriorizmom' marksističke teorije, L/M hoće ne samo potpuno potopiti globalne dimenzije marksističke analize povijesnih i društvenih procesa koje su, prema njima, uvijek nužno redukcionističke i determinističke, jer marksistička teorija, umjesto da afirmira pluralitet i ekspresivnost društva, ne teži ničem drugom od toga da unaprijed svede sve ekspresije društvenog, političkog i kulturnog života na ekonomsku logiku, koja je u krajnjoj liniji uvijek po sebi sirovo mehanicistička, čak i evolucionistička, već i u isto vrijeme postaviti osnove specifičnog pseudo-realizma diskursa, pristupa gdje, barem što se politike tiče, atributi postaju dio suštine, ako ne i suština sama. 'Simbolički karakter [...] društvenih odnosa', kako pišu L/M, 'podrazumijeva da oni ne posjeduju krajnju doslovnost koja bi ih svela na nužne momente nekog pozadinskog zakona'.²⁹ Njihova verzija 'povratka na konkretno' prikazat će tako društveni i povijesni svijet koji je nije sastavljen od ničeg drugog osim od mnoštva jezika i jezičnih igara od kojih je svaka nesvodiva u svojoj datosti i neposrednosti, što znači neuhvatljiva apstraktnim konceptom, izvan neposredne sfere pojavnosti. Vladajući princip ovog svijeta, a ujedno i vladajući princip politike, nije neka apstraktna logika društvene ili povijesne strukture niti otpor toj strukturi, već retorička konstrukcija, i to upravo usred svega toga direktno opipljivog, vidljivog, oslušljivog, koje zapravo nije ništa drugo nego jezik i diskurs.

Nije teško shvatiti da ono što prati ovu poziciju jest također i kolaps svih osnovnih modernih političkih konceptata i oblika, izbacivanje ne samo 'klasičnih' pitanja moći i suverenosti, pitanja države i historijskih forma politike, već i supstance svih političkih razlika modernosti, ili kapitalizma, razlika između Lijevo i Desno, između Revolucije i Reforme, između socijalizma, liberalizma i konzervativizma, itd. Citirajući

30 *ibid*, str. 17.

31 *ibid*, str. 176.

32 Keane, J. (1988b), str. 237.

33 *ibid*.

‘Hegemoniju’: ‘Rasprnuće jedinstvenosti značenja političkog [...] također rastače svaku mogućnost fiksacije označenog u smislu podjele na lijevo i desno’.³⁰ Ukoliko je kombinatorni potencijal diskurzivnih elemenata beskonačan, politika za L/M postaje ništa više doli jednostavan problem pragmatike atribucije. To sa sobom povlači da većina temeljnih političkih koncepta, kao što su sloboda, jednakost, vlasništvo i sigurnost, postaju ono što će L/M nazvati ‘sporni označiteljima’, odnosno, oni postaju pojmovi koji su, po sebi, potpuno isprazni, pojmovi čiji sadržaj ne zavisi od ničeg drugog do kontingencije različitih političkih atribucija. A to se pogotovo tiče liberalizma: ‘[značenje] liberalnog diskursa o pravima pojedinaca nije nikada definitivno fiksirano; i ukoliko ta nefiksiranost dopušta njegovu artikulaciju sa elementima konzervativnog diskursa, ona također dopušta različite forme artikulacije i redefinicije koje naglašavaju demokratski moment’.³¹

Na kraju, ono što se čini stvarno radikalnim u ‘radikalnoj demokraciji’, njezin je spoj empirizma i relativizma: odnosno upornost L/M na nužnosti priznavanja danog pluralizma diskursa, subjektivnih ekspresija političkih pozicija, političkih zahtjeva koji su u isti mah apsolutno promjenljivi, potpuno relativni o kontekstu, kontingentni. Politika, za L/M, počinje na nivou diskurzivne neposrednosti, da bi, na distanci od ‘velikih narativa’ političke modernosti kao što su Država, Nacija, Partija, Revolucija, našla svoj kraj u čisto retoričkim konstrukcijama i diskurzivnim artikulacijama.

No druga strana ovog diskurzivnog relativizma, druga strana ‘nesvodivog pluralizma’ diskursa, je, podsjetimo, sama ideja pravne univerzalnosti, a tako i materijalnost liberalno-demokratskog poretka. Filozofska pitanja relativizma i pluralizma nalaze svoje uvjete mogućnosti u formalnom, odnosno, pravnom okviru liberalno-demokratskog poretka. Ako L/M ne idu tako daleko da nam pružaju otvoreno teorijsko priznanje ove činjenice, dovoljno je posegnuti za teoretičarima ‘civilnog društva’ da bi je pronašli. Kao što bi John

Janez Janša

Keane ustvrdio, relativizam ‘potrebuje nužnost demokracije, institucionalnih uredbi i procedura koje jamče da protagonisti sličnih ili različitih formi jezičnih igara mogu neprestano artikulirati njihove svojstvene oblike života’.³² Ili, ‘pluralističko i samo-organizirajuće civilno društvo impliciran je uvjet relativizma’.³³

Prazan označitelj Janša

Što možemo reći o praktičnoj realizaciji ovih političkih postavki? I, u prvom redu, što možemo reći o političkim posljedicama L/M teorije ‘radikalne demokracije’ u okviru ‘slovenskog proljeća’ i alternativnih društvenih kretanja koja su obilježila političku scenu osamdesetih u Sloveniji?

Čitav značaj, ali i tragika praktične realizacije ove koncepcije vidljiva je iz jednog jedinog političkog momenta koji je obilježio slovensku ‘alternativu’, momenta koji ne samo da je predstavljao kulminaciju političke svijesti društvenih pokreta osamdesetih u ovoj jugoslavenskoj republici, već ujedno i početak kraja te svijesti. To su događaji proljeća 1988, odnosno, proces protiv Janeza Janše.

31. svibnja 1988, Janez Janša, kolumnist *Mladine* poznat po oštrom kritičkom peru protiv JNA, uhapšen je zajedno sa još dvojicom novinara i oficijom JNA. Hapšenje četvorice i proces koji je pokrenut protiv njih – proces koji je u Sloveniji postao poznat kao proces JBTZ, po prezimenima uhićenika – odvijao se pod optužbom zbog obznanjivanja odnosno objavljivanja tajnih državnih dokumenata. Naime, novinari ‘Mladine’ tog su proljeća došli u posjed navodnih transkripata razgovora sa zatvorene sjednice Federalnog predsjedništva Jugoslavije, gdje se govorilo o mogućoj vojnoj intervenciji u Sloveniji, sa ciljem obuzdavanja onoga što je vojska percipirala kao rastuće znakove političke nestabilnosti. Usred političkog meteža na kraju osamdesetih, ne samo u Sloveniji, već i u čitavoj Jugoslaviji, ovakav dokument bio je stvar izuzetne kontroverze. No kontroverzna je bila i reakcija jugoslavenske vojske na ovaj novinarski

41

Srpanj 1960.
Snažan antifašistički
narodni pokret u Italiji
kao reakcija na demo-
kršćanski pokušaj
uvođenja politike
čvrste ruke.

PUPOVAC, OZREN

*Proljeće hegemonije:
Laclau i Mouffe s Janezom Janšom*

UP&UNDERGROUND

Proljeće 2008.

34 Žižek, Slavoj (1989) *Druga smrt Josipa Broza Tita*, Ljubljana: DZS, str. 61.

35 *ibid.*, str. 60.

scoop: Janši i ostalima sudio je vojni a ne civilni sud, što je bilo protivno republičkim zakonima u Sloveniji, isto kao što je išlo protiv zahtjeva slovenskog političkog rukovodstva.

Međutim, najvažnija stvar u vezi sa procesom protiv Janše i ostalih bile su njegove neposredne društvene i političke posljedice. Već nekoliko dana nakon uhićenja, 'alternativa' je preuzela vodeću ulogu u politici ovog događaja. Njezin urgentan odgovor bila je kreacija tijela nazvanog Odbor za zaštitu prava Janeza Janše, kasnije preimenovanog u Odbor za zaštitu ljudskih prava. Odbor se vrlo brzo uspostavio kao ključan politički akter u Sloveniji, kroz pozive na javne debate i usmjeravanje kritike i nezadovoljstva javnosti, ali i kroz organizaciju demonstracija i koordinaciju masovnih političkih i intelektualnih mobilizacija. Odbor je, međutim, i detonirao političke implikacije procesa protiv Janše, pretvarajući protivljenje uhićenju i suđenju u simbole opozicije ne samo strukturama vojne i političke vlasti, već socijalističkom političkom i društvenom sistemu općenito, čitavim ideološkim, pravnim i institucionalnim osnovama jugoslavenskog socijalističkog režima. Suđenje Janezu Janši tako je počelo personificirati suđenje čitavom rasponu borbi za demokraciju, slobodu i pluralizam, suđenje čitavom skupu zahtjeva koji su postavljali novi društveni pokreti, 'alternativne' političke i kulturne grupe i koncepcije. Ukratko, ono je postalo suđenje samom 'civilnom društvu'. Zbog toga je politička snaga Odbora bila tako učinkovita. Zbog toga su događaji maja 1988. označili početak drastičnih političkih transformacija u Sloveniji, transformacija koje su počele urušavati same političke institucije jugoslavenskog socijalizma, kako 'odozdo', tako i 'odozgo'.

No čini se da je politički uspjeh Odbora, trenutačan i široko rasprostranjen, neposredno potvrđivao političku snagu konceptualnih postavki L/M. Jer upravo je u Odboru, i to kako u formi tako i u sadržaju njegove politike, pojam 'radikalne i pluralne demokracije', zajedno sa njegovim ideološkim blizancem, 'civilnim druš-

tvom', nailazio na moment vlastite 'istine'. Odbor je bio onaj trenutak u kojemu su se ove političke koncepcije doista mogle pogledati u ogledalo i slavodobitno izjaviti 'Ja sam ja'.

To možemo najbolje primijetiti iz komentara Slavoj Žižeka, tada entuzijastičkog promatrača:

'[Odbor za zaštitu prava Janeza Janše] organ je koji čuva i otvara prostor za mogući politički i društveni pluralizam, organ koji izražava interese najšire demokratske fronte'.³⁴

Ili, kako bi Žižek dodao:

'[Odbor] je političko tijelo koje nije organizirano korporativno [...] već transkorporativno: ono se sastoji od mnoštva pojedinaca i 'korporacija' (uredničkih odbora, udruženja, društvenih grupa i organiziranih grupa rada), koje su izuzetno raznovrsne ne samo po pitanju njihove organizacijske strukture i njihovog statusa, veći i po pitanju njihovih idejnih orijentacija: ovdje nalazimo teologe, komuniste, [...] predstavnike 'tradicionalne' i 'alternativne' kulture, pojedince i društveno-političke organizacije. Ono što ih ujedinjuje nije zajednički ideološki projekt niti specifična politička vizija (po tom pitanju, razlike među njima su ogromne), već fundamentalan politički konsenzus o potrebi obrane javnog prostora demokracije'.³⁵

Žižek je nedvojbeno bio u pravu lociravši ovu suštinsku političku heterogenost u samom srcu politike Odbora. Jer Odbor je, *po sebi*, putem vlastite političke i organizacione konstitucije, a ne samo putem svojih političkih zahtjeva, bio bitno određen raznovrsnošću, pluralnošću, čak i proturječnošću njegovih sastavnih aktera. U tom je smislu on doista predstavljao praktično ostvarenje političkih postavki 'radikalne demokracije'. Ono što se oblikovalo na leđima Odbora bio je masivan i raznorodan demokratski subjekt, subjekt koji se širio po čitavom slovenskom društvu, pa i preko njegovih granica, subjekt koji je bio sposoban premostiti sve političke, ideološke i društvene razlike, ujediniti pluralitet aktera, raznovrsne, čak i suprotstavljene pozicije, ali bez

36 'Why do Empty Signifiers Matter to Politics', u: Laclau, Ernesto (1996) *Emancipation(s)*, London: Verso.

37 Žižek (1989) str. 75.

38 *ibid*, str. 76.

ukidanja njihove različitosti i pluralnosti. (Novi društveni pokreti, 'alternativna kultura', liberali 'disidenti', marksistički i post-marksistički teoretičari, nacionalistička inteligencija, društveno-politički kadrovi, Katolička crkva, radničke i seljačke organizacije, udruženja socijalističke mladeži, itd.) Drugim riječima, Odbor je predstavljao upravo onu formu univerzalnosti koju bi L/M nazvali 'lancima ekvivalencije', univerzalnost jedinstva u heterogenosti. A pritom je sam Janez Janša postao suštinska simbolička referenca, 'prazan označitelj' u laklauovskom smislu,³⁶ označitelj sposoban prodrijeti do najraznorodnijih i raznovrsnijih pozicija, i tako 'naddeterminirati' i simbolički objediniti čitav skup društvenih razlika i različitosti.

Ali, ukoliko je označitelj Janša bio prazan u tom 'horizontalnom' smislu, u smislu političkog i ideološkog udruživanja, on je također bio prazan i po vertikali, po vlastitoj političkoj namjeri. Jer sam Odbor na kraju krajeva nije stajao iza nikakve specifične političke ili ideološke pozicije. Njegov jedini politički sadržaj bio je prazan i formalistički: zahtjev za političkim i pravnim formama, za građanskim i ljudskim pravima.

Tako će Žižek također ustvrditi:

'Odbor nije političko tijelo, on ne predstavlja niti jednu određenu političku orijentaciju [...] Upravo suprotno, on se svjesno ograničava na 'zajednički nazivnik' demokratske javnosti: obranu ljudskih prava'.³⁷

I upravo je u ovoj praznini i u ovom formalizmu stajao i čitav politički naboj Odbora. Iza siromaštva formulacije konkretnih političkih zahtjeva, ležala je, u biti, snaga same formalne opozicije 'države' i 'civilnog društva'. Običan zahtjev za ljudskim i građanskim pravima Janše i ostalih osuđenika bio je u biti zahtjev za institucionalizacijom političkog pluralizma, za konkretnim, dakle, formalnim uvjetima mogućnosti 'radikalne i pluralne demokracije'.

A, kao što je to Žižek također ukazao, ovaj formalan, prazan zahtjev bio je prava neuralgična točka u odnosu na aparate socijalističke države: 'Upravo takav,

Milan Kučan

'apolitičan', Odbor postavlja slovenske državne institucije pred nemilosrdnu kušnju: suočene sa zahtjevima Odbora one moraju dokazati ne čije su u borbi za vlast, već mnogo jednostavnije i mnogo radikalnije, jesu li one još uvijek legitime institucije'.³⁸

U biti, zahtjevi i politika odbora nisu bili samo neuralgični, već neizmjerljivo učinkoviti. Proces protiv Janše doista je u tom smislu donio prolomnu točku u političkim previranjima s kraja osamdesetih u Sloveniji. On je označio formalan početak istinske post-socijalističke politike sekvence. Sam događaj uhićenja, suđenja i zatvaranja bio je po sebi prilično kratkotrajan: iako su osuđeni na mnogo duži period, Janša i ostali novinari oslobođeni su već u augustu 1989. No do tad je već dosegnuta točka bez povratka. Jer zahtjevi za ljudska i građanska prava, zahtjevi za 'formalnom demokracijom' i vladavinom prava ubrzano su prelazili iz sfere 'civilnog društva' u sferu zvanične politike socijalističke države, podrivajući pritom same temelje njezinog postojanja. Politički uspjeh Odbora sa sobom je tako donio i dramatično razrješenje dijalektike demokracije i socijalizma u slovenskom kontekstu. 28. februara 1989, masovni miting podrške štrajku kosovskih rudara iz Trepče, ujedinit će rukovodstvo slovenskog Saveza komunista zajedno sa organizacijama 'civilnog društva'. Milan Kučan, predsjednik Zveze komunistov Slovenije ili ZKS, tada je otvoreno pričao o potrebi obrane ljudskih prava, pluralizma i vladavine zakona. A od tada će proći samo nekoliko mjeseci dok Slovenski parlament neće predložiti, a zatim u septembru 1989 i usvojiti ustavne amandmane kojima će ova bivša jugoslavenska republika institucionalizirati liberalne principe 'prava i sloboda čovjeka i građanina', 'demokraciju i principe vladavine prava', otvarajući put ka konstituciji novog, post-socijalističkog političkog poretka.

Međutim, upravo nam se u ovoj točki, u točki nedvojbenog političkog ozbiljenja 'radikalne i pluralne demokracije', prikazuje i čitava tragedija epizode 'slovenskog proljeća', i to u svim svojim paradoksalnim

PUPOVAC, OZREN

Proljeće hegemonije:

Laclau i Mouffe s Janezom Janšom

UP&UNDERGROUND

Proljeće 2008.

39 Tomaž Mastnak će, na primjer, doista pokušati postaviti nužnu vezu između 'civilnog društva' i slovenske nezavisnosti. U eseju 'Nacionalna država in nacionalizacija civilne družbe', objavljenom u posebnom izdanju *Nove Revije* posvećenom 'Nezavisnoj Sloveniji', (No. 95, 9, 1990), Mastnak će prvo reći da 'više ne postoje pozitivni razlozi za postojanje Jugoslavije', a onda ustvrditi da 'demokracija u Sloveniji ne može postojati bez suverene slovenske države' (str. 456).

dimenzijama. Jer politički uspjeh Odbora, kao i praznog označitelja Janša, dakle sama realizacija zahtjeva za 'formalnom demokracijom', bila je u biti, politički gledano, istinska katastrofa.

Ono što treba primijetiti, zapravo je činjenica da se sam proces u kojem koncepti formalne slobode i demokracije doživljavaju svoju materijalizaciju u slovenskom kontekstu odvija pod palicom dramatičnog premještanja. Sam moment ozbiljenja ovih koncepcija ujedno je i moment golemog uspona nacionalističke politike u Sloveniji, moment u kome Slovenija eksplicitno formulira zahtjev za nezavisnošću od jugoslavenske federacije i stvaranjem samostalne slovenske nacije-države. Na leđima političkog subjektiviteta i društvenih prostora koje je otvorila politika 'civilnog društva', obrazuje se nacionalistička politika izgradnje nacije-države.

Konkretno govoreći, suđenje Janši objelodanilo je, osim problema građanskih i ljudskih prava, još jedan problem koji je sam po sebi bio osnovno mjesto i osnovni ulog u borbama za naslijeđe jugoslavenske socijalističke federacije: problem nacionalne suverenosti. Od sredine osamdesetih politika u Sloveniji bila je u biti u potpunosti apsorbirana pitanjem suverenosti, s time da je reformističko političko vodstvo ZKS stajalo na samom čelu političkih borbi unutar jugoslavenske Partije oko socio-ekonomskih, fiskalnih, redistributivnih, te ustavno-političkih transformacija federalističkog sustava. Suđenje je dodatno detoniralo problem suverenosti: da li je to bila sloboda pojedinaca kao građanina kojoj se sudi, ili je čitav proces pokrenut od strane JNA u biti suđenje republičkoj suverenosti slovenske države? Slovenska 'politička klasa' hitro je reagiralo na ovu montažu: ustavni amandmani koje je slovenski parlament usvojio krajem 1989. nisu bili samo manifestacije principa slobode i demokracije, već i prve formalne inskripcije teme slovenske nacionalne suverenosti, i, kao takvi, prve zvanične objave odvajanja od Jugoslavije.

No sve to nije se moglo odvijati bez patosa borbi 'civilnog društva', koje je iznutra već bilo homogenizira-

no pod nacionalističkom tematikom. Scena je doista bila paradoksalna: čitava drama rođenja heterogenog političkog subjektiviteta 'civilnog društva' tako nalazi svoje razrješenje u homogenoj nacionalnoj svijesti; ostvarenje 'apolitičkog' zahtjeva za formalnom demokracijom, zahtjeva za pravnim okvirom slobode i jednakosti, nalazi svoju formu u supstancijalnoj politici suverenosti slovenskoga naroda; a sama demokratska i pluralistička suština društvenih pokreta u Sloveniji počinje simbolizirati, u okviru borbe oko naslijeđa jugoslavenskog socijalizma, nužnost suverene Slovenske države.³⁹

Ali, kako to da slovenska 'radikalna i pluralna demokracija' završava u tome da postaje, kako bi Tonči Kuzmanić rekao, 'predvečerje nacionalno-demokratskih revolucija'?

Ovdje nemamo prostora da bi se pozabavili svim bizarnim transformacijama slovenske 'alternativne' političke scene krajem osamdesetih, transformacijama kroz koje je masovni i pluralistički subjekt demokracije i slobode, izgrađen oko suđenja Janezu Janši, ne samo pružio prostor i zalet, već i politički sadržaj za formiranje DEMOS-a, jedne isto tako heterogene kreacije, ovaj puta političkih stranaka, koja će osnovati prvu post-socijalističku vladu u Sloveniji, i to na konzervativnim, nacionalističkim, gotovo šovinističkim osnovama; transformacijama kroz koje se Socijalistički savez omladine, izdavač 'Mladine', i glavna politička i organizacijska os u mnogim pogledima čitavih borba 'civilnog društva', pretvorio doslovce u Liberalnu stranku, u točnom trenutku u kojem se otvara post-socijalistička borba za vlast (gdje će ujedno i dramatično izgubiti); transformacijama kroz koje će sama sporna pitanja ljudskih prava i građanskih sloboda, koje je Odbor branio sa takvim nepokolebljivim uvjerenjem, postati simboli kulturne i političke autonomije, odnosno, i suverenosti slovenskog naroda; te, na kraju, transformacije kroz koje će osnovne *dramatis personae* 'alternative', zastupnici njene 'apolitične' politike, postati

Rastko Močnik

40 Močnik, Rastko (1998) *Koliko fašizma?*, Zagreb: Bastard, str. 32-33.

41 Ibid, str. 39.

pioniri nove političke kaste u trenutku formacije suverene slovenske države iz raspadajućeg tijela jugoslovenske federacije (dva najviše zapanjujuća primjera sigurno su ova: Janez Janša, žestoki kritičar militarizma i sam simbol političkog pluralizma, slobode i demokracije, postaje 1991. prvi slovenski ministar obrane. Igor Bavčar, osnivač Odbora za zaštitu ljudskih prava, postaje iste godine prvi slovenski ministar unutrašnjih poslova).

U biti, problem koji nas ovdje zanima nije to da li je ova paradoksalna transformacija 'civilnog društva' u nacionalizam bila nužna ili ne (iako postoje dobri argumenti za uspostavljanje te nužnosti – trebamo pomisliti samo na čitav paradoks pravnog formalizma 'civilnog društva', koji zaziva državu upravo u onom trenutku u kome se hoće razgraničiti od nje) – već, u prvom redu, da li je ona uopće bila pojmljiva od strane aktera koji su bili uključeni u nju. Ovi 'unutrašnji' aspekti historijske drame u Sloveniji, aspekti koji se tiču samo-percepcije i samosvijesti 'slovenskog proljeća' već nam sami govore nam nešto bitno, usprkos svojoj ograničenosti. Odnosno, ako nam ove ironije i paradoksi povijesti pokazuju nešto, onda je to činjenica da je ograničenost upravo ležala u srcu teorijskih koncepcija koje su orijentirale slovensku 'alternativu'. Ono što je ovo potonju učinilo posebno podložnu historijskim paradoksima, ono što ju je učinilo posebno prijemčivom za rekuperacije od strane politike poput nacionalizma, bio je upravo konkretan deficit u njezinoj teorijskoj svijesti: njezina nesposobnost da se pojmi doseg i dubinu historijske situacije i procesa u koje je bila uključena. I to je ujedno i točka na kojoj čitava teorijska konstrukcija L/M dobiva razornu lekciju povijesti.

Misliti na sitno

Da budemo jasni, ono što treba naglasiti upravo je dubina teorijske katastrofe implicirane u avanturi 'slovenskog proljeća'. Jer ovdje ne govorimo samo o teorijskim omaškama i pogrešnim kalkulacijama, već o fundamentalnim teorijskim manama, koji se tiču cjeli-

ne političke svijesti ove epizode, a tako i čitave konstrukcije političkog programa L/M.

Rastko Močnik, u jednom snažnom momentu 'samokritike', vjerojatno je sa najvećom preciznošću ukazao na filozofske izvore ove teorijske slabosti:

'[B]udući da niti 'na sitno' nije moguće misliti bez šireg okvira, a lokalno mišljenje utoliko više zahtijeva globalnu svijest, odbacivanje 'velikih priča' sumnjivo je blizu odbijanju mišljenja kao takvog. Zabrana zahvaća alternativne pripovijesti i zapravo zabranjuje mišljenje samo: ne radi se samo o tome da nije dozvoljeno misliti na duge staze, u velikim potezima, i možda viriti kroz obližnji plot. Radi se o tome da propuštanje tih 'velikih' razmjera oslobađa one male iluzije svakovrsnog nadzora, kritike i opovrgavanja, iluzije od kojih živi najveći postojeći sistem'.⁴⁰

'Male iluzije' o kojima Močnik govori nisu ništa drugo nego strukturalni nedostaci filozofske orijentacije koja je tražila 'povratak na konkretno'. Misliti na sitno, misliti konkretno: katastrofalna točka političke svijesti 'slovenskog proljeća' bilo je upravo odbacivanje dimenzija 'apstraktnog' i 'globalnog'. U svojim analizama i svojim praksama, 'alternativa' nije mogla vidjeti dalje od neposrednog empirijskog i diskurzivnog polja, dalje od onoga što je neposredno opipljivo i jednostavno dano. Ona je smatrala da se nalazi u prostoru bez apstrakcija, ona nije bila pretjerano zainteresirana za pitanje državne vlasti, klasne borbe i njezinih historijskih oblika, ona nije mogla čak ni zamisliti historijske i političke stvarnosti ili projekte globalnog doseg. Ona je samo htjela dohvatiti pogledom mnoštvo posebnosti, afirmirati neposredno bogatstvo diskurzivnih ekspresija i artikulacija, zauzeti, politizirati i univerzalizirati dano, empirijski 'konkretno'. Kao što je to Močnik primijetio: "‘Alternativno samorazumijevanja’ zato se osjećalo suviše obavezno 'stvarnom stanju' a da bi osjetilo bilo kakvu potrebu za dodatnim konstruiranjem 'utopija'".⁴¹ No upravo u ovoj fascinaciji danošću i konkretnošću, 'alternativa' je ostala potpuno apstraktna. Jer ona je bila

45

13. kolovoza 1961.
Podignut berlinski zid.

PUPOVAC, OZREN
*Proljeće hegemonije:
Laclau i Mouffe s Janezom Janšom*

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2008.

nesposobna pojmiti, pa čak i prepoznati historijske procese koji nisu imali tako neposredan oblik, procese koji su međutim determinirali i dominirali čitavim njezinim razvojem. Sva ta opčaranost 'konkretnim' ostavila je 'alternativu' strukturno slijepom: i to je ono što ju je najviše učinilo podložnom paradoksima rekonstrukcije, to je ono što je njezina očekivanja i zahtjeve učinilo toliko prijemčivima za preokrete, preoblikovanja i premještanja.

I doista, nije teško pokazati da sa gledišta 'povratka na konkretno', čitav 'apstraktan' fenomen nacionalizma, i općenitije, nacije-države u njenim različitim dimenzijama, ostaje nepristupačan, izvan pogleda i izvan dosega, nemisliv u svom historijskom i političkom značenju.

U prvom redu, možemo to pokazati u odnosu na sam problem političkog formalizma, odnosno formalizma demokracije i 'emancipacije' koji toliko okupira L/M. Jer, kao što smo već vidjeli, njihova opsesija empirijski konkretnim, tim mnoštvom manifestacija političke slobode u civilnom društvu, svim tim sitnim izričajima političkog života koje možemo vidjeti, čuti i opipati, čitava ova opsesija odvija se u pozadini transcendentnog postavljanja juridičko-političkih formi, pravnih figura buržoaskih revolucija. Između transcendentnog utemeljenja u pravu i pravnoj ideologiji, i otvorene fiksacije na konkretan svijet diskursa, pristup L/M, međutim, ostaje potpuno apstraktan. Jer u čitavom tom govoru o nužnosti da se iznova traži i prepozna što sitnije diskurzivne akte i prakse, cijela konstrukcija diskurzivne hegemonije ostaje slijepa za neke od najosnovnijih dimenzija politike i političkih formi. Ona zasigurno ne može pojmiti supstancijalne dimenzije kako društva tako i Države u kapitalističkoj modernosti. Ono što ostaje izvan vidokruga formalističke i empirističke koncepcije L/M nije samo činjenica da je čitav scenarij politike 'civilnog društva' već unaprijed predodređen Državom, i to upravo zbog svoje neizbrisive formalističko-pravničke dimenzije, da je uvjet mogućnosti civilnog društva

upravo Država sama, u svojim pravnim i institucionalnim aspektima, već i historijska supstanca ovog određenja: kruta materijalnost državnog aparata koja, sama po sebi, odnosno, zbog svoje intimne veze sa nasiljem, izbjegava svako formalističko i pravničko normiranje. A nije li upravo ta materijalnost, ta povezanost države s nasiljem, koje je u krajnjoj liniji uvijek nasilje klasne borbe, upravo bila na vidjelu u paradoksalnoj kulminaciji 'slovenskog proljeća', te u onome što je nakon njega uslijedilo – u odcjepljenju slovenske države i ratu kojim je on bio popraćen (koji je bio uvertira za ostale ratove oko naslijeđa socijalističke Jugoslavije)? Je li doista bilo moguće odvojiti zahtjev za 'formalnom demokracijom', u smislu u kojem je on bio formuliran nasuprot socijalističkoj državi, u smislu institucionalizacije garancija liberalnih sloboda i prava, od materijalnosti i nasilnosti državnog projekta stvaranja novog državnog aparata? I štoviše, koja ideološka snaga je imala bolje predispozicije za ovu transformaciju od nacionalizma?

No onkraj nezadovoljstava formalizma, strukturno sljepilo o kome je ovdje riječ možemo uočiti s još većom preciznošću ako ga povežemo sa samim sadržajem teorije hegemonije kao diskurzivne artikulacije koju nam predlažu L/M. Jer kao što je poznato, mimo formalističke perspektive, L/M također hoće postaviti konceptualne temelje određenoj dimenziji političke univerzalnosti. Pojam 'radikalne demokracije', konstruiran iz ostataka Gramscijeva koncepta hegemonije nije samo koekstenzivan sa idejom prepoznavanja društvenih i diskurzivnih posebnosti, on se ne iscrpljuje jednostavno u identifikaciji političkih razlika kroz formalističku instituciju političke sfere. L/M također žele pokazati nešto više: pojavu kolektivnog subjekta ili tijela univerzalnosti koje se konstruira iz ovog fragmentarnog i raznorodnog društvenog prostora. Društvene i političke partikularnosti mogu dobiti formu (ili radije, pojavu) univerzalnog kroz svoju međusobnu determinaciju, kroz vlastito povezivanje i stapanje. Stoga će L/M kada govore o politici koristiti upravo pojam 'naddetermina-

42 Zanimljivo je da će Janša figurirati sve više i više u Laclauovom političkom imaginariju. U knjizi *On Populist Reason* (London: Verso, 2006), Laclau se otvoreno okreće populizmu i nacionalizmu, upravo svjestan da se vizija politike i 'radikalne demokracije' utemeljena samo na spoju legalističkih formi i partikularističkih društvenih ekspresija pokazuje nedostatnom konstruirati trajno Jedno zajednice. Tako Laclau ovdje ponovo uskršava kao teoretičar *populusa*: ne teoretičar *plebsa*, dakle naroda u njegovoj klasnoj dimenziji, dimenziji nediferencirane mase potlačenih klasa, već upravo kao teoretičar naroda koji korespondira sa vlastitom institucionalnom reprezentacijom u državi i državnom poretku.

cije' (što pretpostavlja, treba dodati, popriličnu zloupotrebu althusserovskog ali i freudovskog koncepta). No ono što je bitno jeste da u ovom kratkom spoju između diskurzivnog pluralizma i praznog formalizma, čak i ako, odnosno, *upravo* stoga što L/M traže u njemu i pojavu Jednoga, neke najosnovnije političke realnosti koje vežemo za kapitalizam ostaju potpuno prikrivene. Za L/M, univerzalnost političke zajednice, samo tijelo Jednoga, nema nikakvu vlastitu konzistentnost prije ili izvan beskonačnog procesa akumulacije i množenja posebnosti. To je prostor iz koga oni u krajnjoj liniji polaze: iz neposrednosti diskurzivnog polja, iz doslovnosti i posebnosti retoričkih figura i premještanja koje putem metaforskih kondenzacija i premještanja stvaraju pojavu Univerzalnog nekog društva ili neke političke zajednice.

No možemo li doista pojmiti supstantivne dimenzije moderne politike i političkih formi na ovaj način? Možemo li doista pojmiti fenomene poput nacionalizma unutar ovakvog polja diskurzivne imanencije? Prema formalističkoj i relativističkoj kombinatorici koju nam predlažu autori 'Hegemonije', nacionalizam bi zapravo predstavljao jednu od mnoštva društvenih posebnosti, po sebi neodređenu i apsolutno rastezljivu. No, međutim, već i sam Gramsci, koji je svoj pojam 'hegemonije' smjestio u sasvim konkretne historijske okvire talijanske nacije-države, obara ovakvu tezu. Jer, prema talijanskom marksistu, logika hegemonije 'civilnog društva' ne da ne može uključiti nacionalizam i naciju kao jednu partikularnu snagu podložnu hegemonizaciji, već ga, naprotiv, mora pretpostaviti upravo kao okvir svoga djelovanja, kao nužan uvjet mogućnosti – za Gramscija, hegemonija je uvijek stvar konstrukcije nacionalno-popularne volje. Nacionalizam ne može jednostavno predstavljati tek element unutar konkretnog polja društvenih i diskurzivnih partikularnosti, jer ova ideologija zapravo korespondira sa samom 'apstraktnom' logikom konstitucije ovog prostora. I zaista, koja je historijska ideologija više predodređena da pruži

supstancu simboličkog ujedinjenja društva nego nacionalizam? Koja je historijska ideologija više neizbježna kada govorimo o strukturnoj reprezentaciji Jednoga političke zajednice u kapitalističkoj modernosti?

Ovdje možemo shvatiti dubinu teorijske katastrofe u post-marksizmu L/M: igrajući se sa problemom formalne konstitucije političke zajednice iz pluralnosti raznovrsnih diskurzivnih elementa u njihovoj datosti, perspektiva 'radikalne demokracije' potpuno je slijepa za činjenicu da je sam taj prostor 'diskurzivne imanencije' već unaprijed strukturiran, da već posjeduje vlastitu i to neizbježnu totalističku reprezentaciju, odnosno, da je Jedno društva u političkoj modernosti već utemeljeno kao specifična struktura, i to ne samo kroz državni aparat, već, prije svega, kroz formu nacije, koja društvo uvijek čini nečim više od jednostavne ('naddeterminirane') sume njegovih dijelova.

Stoga nas ne treba niti začuditi da će pluralno i heterogeno lice subjekta 'radikalne demokracije' u Sloveniji s takvom fascinantnom lakoćom zadobiti grimasu nacionalne homogenosti. Odnosno, ne treba nas začuditi da će L/M naći istinu svojih političkih propozicija upravo u post-socijalističkoj (tako paradoksalnoj i tako zlosretnoj) političkoj figuri poput Janeza Janše.⁴²

47

Listopad 1961.
Na prosvjedima u Parizu policija je zapucala na Alžirce. Tijela su kasnije pronađena u Seini, a o slučaju se nije govorilo sve do 90-ih.

PUPOVAC, OZREN
*Proljeće hegemonije:
Laclau i Mouffe s Janezom Janšom*

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2008.